

Málnási Ferenc

A szövegvilág valóságából egy elképzelt világba

Petőfi S. János (1931–2013) nyelvészprofesszor emlékére

Olvasom, látom a fenti címet, egy szöveg fizikai hordozóját, az egymáshoz kapcsolódó betűket, megjelenik agyamban a hozzá rendelhető mentális kép és a formai, nyelvi, jelentéstani felépítés, de még mindig nem hiszem el, hogy a valóságos világból eltávozott Petőfi S. János professzor úr, és hogy ezután már csak a mentális képét, alakját idézhetjük meg, szavait, tanítását már csak a ránk hagyott könyveiben olvashatjuk. Hiszen nagyon sokunk számára a „professzor úr”, a „tanár úr” az „ember” volt a szó legteljesebb értelmében. Szaktanárként nemcsak nyelvi szinten fejtegette, magyarázta, hogy mit jelent, mit jelent Neki egy-egy vers, szöveg, hanem úgy olvasta, mutatta be nekünk, hogy sokak számára is szinte lehetetlen volt nem megérteni vagy legalább megsejteni a jelentést. A professzor úr nem egy mű elemzését adta, mutatta meg nekünk, hanem a műalkotásokhoz való közelítés egy lehetséges, tudományos rendszerét nyújtotta. Egyedülálló és reprezentatív köteteket hagyott ránk, munkássága nyomán bármelyik általános vagy középiskolai, de egyetemi tanár is kitűnő munkaeszközt vehet a kezébe, használhat nap mint nap mind a nyelvtan-, mind az irodalomórán. Sőt! Bármely olyan pedagógus használhatja, akinek szöveggel is kell foglalkoznia, és kinek nem kell? Sok-sok szakkönyve közül itt csupán a következőt említjük: Benkes Zsuzsa–Nagy L. János–Petőfi S. János: *Szövegtani kaleidoszkóp 1. Antológia. A magyar nyelv és irodalom tanulásához a 14–15 éves korosztály számára.* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.), illetve Benkes Zsuzsa–Petőfi S. János: *Szövegtani kaleidoszkóp 2. A szövegformáltság elemző megközelítése.* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.) Különös felépítésű és tartalmú könyv, amely a *Hét évszázad magyar versei* és más, jelentős irodalmi antológiák alapján 20. századi vers- és rövidpróza-szövegeket tartalmaz, és elsődleges célja, hogy a *legáltalánosabb értelemben vett szövegformáltság* világába nyújtson betekintést, de a benne összegyűjtött szövegeknél fontosabbnak tartja rendezőelvét, egy tág szemhatárú, ugyanakkor különféle szempontokat egységbe fogni kívánó *szöveg szemlélet* kialakításának elősegítését. A könyv azért „szövegtani kaleidoszkóp”, mert a közismert játék tulajdonsága a színesen kavargó változatosság, ám ebben a könyvben *szövegek* találhatók, amelyek nem véletlenszerűen, hanem egy-egy *szövegtani* kívánságnak megfelelően helyezkednek el. Az olvasónak alkotói közreműködésére van szüksége, hogy a megadott szövegek tulajdonságainak megismerése után megkeresse a könyvben más, hasonló szövegtulajdonsággal rendelkező szöveget, és eljussanak a szövegek „színes kavargó változatosság” felfedezéséhez.

A szövegek nyelvi szempontból történő vizsgálata azóta folyik, amióta egyáltalán szövegekkel foglalkoznak. A szöveggel kapcsolatos gyakorlati elemzések, az első műértelmezések nálunk éppen Gyulai Pál és Arany János nevéhez fűződnek. De szövegnyelvészeti kutatás csak az 1950-es évek végétől kezdett nagyobb mértékben kibontakozni. Részben a Noam Chomsky-féle grammatikai koncepció nyomán, amikor kezdtek szöveggrammatikáról, szövegjelentésről és szöveghasználati kérdésekről értekezni azzal a céllal, hogy a szövegértés, a szövegelemzés és a szövegalkotás törvényszerűségeit feltárják. A hangtani, szótani, mondattani kutatások körébe tartozó mondatgrammatikai kutatások hamarosan szöveggrammatikai kutatásokká bővültek, szövegekből elvont grammatikává gazdagodott.

Ebbe a széles körű tevékenységbe kapcsolódott be Petőfi S. János, aki a matematika, fizika, ábrázoló geometria szakos, majd a német szakos egyetemi diploma megszerzése után szövegtani témával doktorált általános nyelvészetből Svédországban, a szövegnyelvészeti kutatócsoport tagja lett Németországban, itt lett egyetemi tanár. 1969-től a Göteborgi, majd a Konstanzi Egyetemen, 1972-ben a Bielefeldi Egyetemen, 1989-től nyugállományba vonulásáig a Maceratai Egyetemen a nyelvfilozófia professzora volt.

A szövegek modern nyelvészetet ismerő, de a szövegek jelentését is figyelembe venni szándékozó elismert kutatójává vált, azaz a szöveg fogalmát nem korlátozta kizárólag lexikai elemekből konvencionális módon létrehozott szóbeli, verbális elemekre, hanem elemezte a szövegeknek mind nyelvi struktúráját, mind a bennük feltételelesen megjelenő valóságos és elképzelt világképet. De mellette a verbális elemeket, az élőbeszédet kísérő hangzó és látható elemeket, a szöveg írott és nyomtatott formáját, sőt az illusztrációkat is Petőfi S. János professzor úr nevéhez kapcsoljuk a „szemiotikai textológia” néven kialakult, a szövegbefogadás, a szövegértékelés és a szövegalkotás módozataival foglalkozó új tudományágot.

A kutatás tárgya a nyelv, és a kutatás eredményeit is nyelvi eszközökkel közölte, két nyelvvvel dolgozott, a kutatás tárgyát képező objektumok nyelvével, a „tárgy-nyelvvvel” és a kutatás eredményeinek megfogalmazására szolgáló „teoretikus nyelvvel”. Számos munkájában azt fogalmazta meg, hogy a szövegek jelentésvilága nem homogén, hanem sokféle, meghatározott egységekből áll, kisebb jelentésbirodalmakból állhat. A nyelv világa nem elhatárolt önálló terület, hanem az emberi vágyak és dolgok rendje között képződik, nem a nyelvszerkezeti elemek az uralkodók, hanem jelentős, sőt meghatározó szereppel bírnak az egyéni és a közösségi összetevők, amelyek a nyelvhasználatban kerülnek előtérbe.

Míndez azért nagyon fontos, mert a mai világban társadalmunk válságban vergődik. És azért is, mert ismereteink bővülése, változása következtében időről időre újra és újra kell értékelnünk, rendeznünk mindazt, amit szüleinktől,

tanárainktól megtanultunk, mindazt, amit a szövegek elemzésére vonatkozóan tudunk. Mert az oktatási rendszerek is válságban vannak. Arra a kérdéskomplexumra, hogy miből, mennyit, mennyi idő alatt, milyen módon és milyen oktatási keretben kell elsajátítani, sehol sincs minden érintett fél számára egyaránt meggyőző (vagy legalább többé-kevésbé elfogadhatóvá tehető) válasz.

A szövegtani kutatások eredményeinek az iskolai oktatásban való felhasználása mellett számos érv szól... – figyelmeztetett a professzor úr. A kommunikációs médiumok, a rádió, televízió, magnetofon, világháló, mobiltelefon stb. kialakulása, fejlődése és egyre szélesebb körű elterjedése elengedhetetlenné teszi, hogy az iskolai oktatás is lépést tartson ezzel a fejlődéssel. Tanítani kell a multimediális formák működésének mechanizmusát, és e formák közül amennyit csak lehet, a gyakorlatban is kell alkalmazni/alkalmaztatni. A szóbeli és írásbeli kommunikáció központi szerepe az oktatásban vitathatatlan, de az iskolában megismert tudományos és szépirodalmi szövegek tárgyalásakor, megismertetésekor szövegnyelvészeti szempontok alapján hamarabb célhoz jutunk. Az anyanyelvi oktatásunkban különös hangsúlyt kell hogy kapjanak a szűkebb értelemben vett szövegbefogadás, szövegértékelés, szövegalkotás (szövegorganizáció) elemei. A mai iskolás gyermek másképpen hall és másképpen olvas, mint ahogyan mi hallottunk és olvastunk annak idején. Ha ezzel nem számolunk, azokban sem tudjuk életben tartani az olvasásra való készséget, akikben ez még (!) megvan, nem beszélve arról, hogyan tudunk erre igényt támasztani azokban, akikben ez (még vagy már) nincs meg. A tudományos szövegek jó alkalmat szolgáltatnak a szóbeli, verbális és nem verbális szövegelemek jelentéseinek elemzésére, de egyben alkotófantáziánk fejlesztésére is. Valamely komplex jelenség egyszerűbb bemutatása lehetőséget ad a diákoknak a következtetések, megoldások elemzésére, felismerésére, a matematika, a kémia, a fizika, a földrajz stb. speciális jelnyelve együttes jelentésalakító szerepére, még a zene oktatásában is.

A szépirodalmi, a költői szövegek tárgyalásakor az értékeknek a megismerésén/megismertetésén túl, a nyelvi és a képi, jelentéstani elemek megismerése is a cél, hiszen ma már nem taníthatunk úgy, hogy ebben a műben az író ezt meg ezt gondolta, hiszen már Arany János megmondta: „Gondolta a fene!” Ma a szövegek elemzése, befogadása, megalkotása során azokat az olvasói modelleket kell tanítványaink aktív közreműködésével létrehozni, amelyek alkalmazásával a kortárs olvasó olvashatta, vagy a mai olvasó olvashatja az adott művet, szöveget...

Ahogy Balassi verseit másolták, istenes versei egyházi énekeskönyvekben letek otthonra, ahogy Petőfi verseit olvasták, sok versét népdalként énekeltek, ahogy Jókai regényeinek folytatását várták az újságokban... Ma már szinte várni sem kell, mert bármilyen tudományos felfedezés, esemény, történet fontos, sokszor jelentéktelen dolog, percek alatt a Földünk bármely pontjára

eljut. És nehéz dönteni a hírözönben, melyik a jó, melyik a rossz, melyik a „kacsa”, melyik fontos, melyik jelentéktelen.

De ha van egy alapunk, egy módszerünk, ha volt, van egy „jó tanárunk”, „professzorunk”, akit nagyon érdekelt, amit tanított, és aki szeretett/szeret tanítani, oktatni, aki nem csupán megragad minden alkalmat, ami arra szolgálhat, hogy erről a valamiről többet tudhasson, hanem keresi is az alkalmat, aki a tanítás mellett az érdeklődést is fel tudta kelteni. Érdeklődést pedig csak az tud ébreszteni valami iránt, akit magát is érdeklí ez a valami, s aki erről a valamiről a korszerű ismeretek szintjének megfelelően tud beszélni.

S mit jelent szeretni azokat, akiket tanítunk? – kérdezte a professzor úr. S válaszol is:

„Számomra mindenképp azt, hogy velünk egyenértékű emberekként vesszük komolyan őket, mind értelmi képességeik, mind érzelmi életük vonatkozásában. Tanítványainkban ugyanúgy megvan a logikus gondolkodás képessége, mint bennünk (s ha őszinték vagyunk, be kell vallanunk, hogy az ő logikájuk sokszor élesebb, mint a miénk!), s noha fiatalabbak, ugyanúgy lehetnek problémáik, mint nekünk, többek között azért is, mert nem könnyű fiatalnak lenni egy, az értékrendszereket illetően annyira elbizonytalanodott korban, mint a miénk”.

Köszönjük, professzor úr!

Megjelent a Magyaritanítás című folyóiratban – 2013 / 2.